

Nataša Henig Mišič*

Propagandni fond za Koroško: preplet ustvarjanja meja, gospodarstva in politike v posthabsburškem mejnem območju**

IZVLEČEK

Nastanek Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev leta 1918 je odprl možnosti za novo gospodarsko politiko, za katero je bila značilna nacionalizacija oziroma slovenizacija gospodarskih subjektov, ki so imeli »tujco« upravo ali so bili v lasti »tujcev«. Narodni odbor za Koroško je zasegel oziroma »sekvestiral« večjo količino svinca v Mežici in denar od prodaje namenil Propagandnem fondu za Koroško. Leta 1922 se je izkazalo, da so predstavniki liberalne Jugoslovanske demokratske stranke nenamensko porabljali denar od poslovanja s svincom, kar je sprožilo afero. Prispevek se osredotoča na prepletanje gospodarstva in politike z ustvarjanjem severne meje ter z večplastnimi in dolgoročnimi posledicami zaradi »manipulacije pri svinču«.

Ključne besede: Kraljevina SHS, Propagandni fond za Koroško, mežiški rudnik svinca, Jadranska banka, Jugoslovanska demokratska stranka, Gregor Žerjal

* Dr., asistentka z doktoratom, Inštitut za novejšo zgodovino, Privoz 11, SI-1000 Ljubljana, natasa.henig@inz.si; ORCID: 0000-0003-4889-5061

** Članek je nastal v okviru raziskovalnega projekta J6-2574 *Ustvarjanje, vzdrževanje, ponovna uporaba: mejne komisije kot ključ za razumevanje sodobnih meja* in raziskovalnega programa P6-0280 *Ekonomsko, socialna in okoljska zgodovina Slovenije*, ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

ABSTRACT

THE PROPAGANDA FUND FOR CARINTHIA: THE INTERTWINING OF BORDER MAKING, ECONOMY AND POLITICS IN THE POST-HABSBURG BORDERLAND

The establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 opened up opportunities for a new economic policy characterised by the "nationalization" or "slovenization" of economic entities under "foreign" administration or owned by "foreigners". The National Committee for Carinthia confiscated or "sequestered" a large amount of lead in Mežica and channelled the money from the sale to the Propaganda Fund for Carinthia. In 1922, representatives of the liberal Yugoslav Democratic Party were misusing money from the lead business, which triggered the affair. The article focuses on the intertwining of economy and politics by creating the northern border and the complex and long-term consequences of the "lead manipulation".

Key words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, The Propaganda Fund for Carinthia, Mežica lead mine, Jadran bank, Yugoslav Democratic Party, Gregor Žerjal

Priložnosti ob koncu prve svetovne vojne

Konec prve svetovne vojne je močno preoblikoval politični in gospodarski zemljevid srednje in jugovzhodne Evrope. Habsburška monarhija je leta 1918 počasi izginila, njena ozemlja in prebivalstvo so bili vključeni v nove nacionalne države ali pa so pripadli že obstoječim sosednjim državam. Namesto Avstro-Ogrske so nastale nove države: Republika Nemška Avstrija, Madžarska, Poljska, Češkoslovaška in Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS). Naštete nove države so se pridružile že obstoječim v regiji – Romuniji, Bolgariji, Albaniji in Grčiji. Preoblikovanje zemljevida Evrope je potekalo na pariški mirovni konferenci. Čeprav so v nekaterih primerih nove meje postale »fait accompli« že konec leta 1918, so skoraj vse spremembe državnih meja bile obravnavane in potrjene v letih 1919 in 1920 v dvorcih v okolici Pariza: Versaillesu, St. Germainu, Trianonu, Nueillyju in Sèvresu. Propad dinastij v Avstro-Ogrski, Nemčiji, Rusiji in kasneje Otomanskem cesarstvu je zapustil vakuum oblasti in številna vprašanja o določanju novih meja. Politiki so se soočali z različnimi zahtevami in težnjami nacionalnih osamosvojitvenih gibanj, ki so si predvsem prizadevala za nastanek novih suverenih držav.¹

1 Marcus Nathan, Stefan Nikolić in Tobias Straumann, »Economic policy, 1918–1939,« v: Mathias Morys (ur.), *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present* (London: Routledge, 2020), 189, 190. Mathias Morys, »Economic growth and structural change in Central, East and South-East Europe,« v:

Za povojno obdobje so bili značilni oteženi trgovski odnosi, spremembe in preusmeritve v nacionalnih gospodarstvih, makroekonomski šoki ter splošna politična in gospodarska nestabilnost. Nove države so posebej potrebovale fizično in finančno obnovo. Iz relativne nerazvitosti domačih kapitalskih trgov in povojne revščine je sledilo, da so bili prihranki, s katerimi bi lahko financirali obnovo, zelo omejeni. Zato se je bilo treba usmeriti predvsem na zahodne kapitalske trge, čeprav je le peščici novih držav uspelo privabiti tuji kapital pred letom 1924.² Prva svetovna vojna je pomenila tudi pomemben, a nelinearen prelom v procesu gospodarske integracije, ki je v 19. stoletju potekal precej hitro, in tudi konec prvega obdobja globalizacije. Večina držav jugovzhodne Evrope je po vojni doživljala podobne gospodarske in politične težave. Spremembe gospodarske politike v teh državah so bile globoke. Medtem ko je v predvojnem času prevladovala liberalna gospodarska politika, je bilo za medvojno obdobje značilno naraščanje državnega intervencionizma in gospodarskega nacionalizma. V dvajsetih letih prejšnjega stoletja so vlade eksperimentirale s carinami in davčnimi subvencijami, osnovni cilj pa sta bila zaščita »domačega« gospodarstva in spodbujanje izvoza.³ Poudariti je treba, da so bili postopki nostrifikacije oziroma nacionalizacije gospodarskih subjektov razširjeni v širšem evropskem prostoru, še posebej so bili izraziti v novonastalih srednjeevropskih državah kot logična posledica spremenjene politične in gospodarske stvarnosti. Enaki procesi so bili značilni tudi za slovenski oziroma jugoslovanski prostor.⁴

Do sredine dvajsetih let je bilo doseženo gospodarsko okrevanje, ampak ne v enaki meri v vseh regijah, ponekod je bilo izjemno krhko. Institucionalna zasnova večine evropskih gospodarstev je bila v trenutkih, ko se je vojna leta 1918 končala, bistveno drugačna od tiste iz predvojnih časov. Razširitev volilne pravice, krepitev moči delavskih političnih strank in množična brezposelnost so spremenile politično okolje evropskih gospodarstev. Prva svetovna vojna je okrepila procese spreminjanja vloge politike in posameznih oblasti v gospodarskem razvoju.⁵

Nove meje verjetno niso bile narisane naključno, temveč so sledile predvojnemu vzorcu razdrobljenosti v regiji. Nikolaus Wolf, Max-Stephan Schulze in Hans-Christian Heinemeyer so opozorili na cene žit, ki so nakazovale odstopanja vzdolž povojnih meja že v začetku osemdesetih let 19. stoletja. Žitni trgi so še posebej razpadali v devetdesetih letih 19. stoletja, nato pa so se prostorski vzorci počasi stabilizirali. Kljub temu je treba poudariti, da politične meje, ki so ločevale države naslednice nekdanjega habsburškega imperija, vsekakor niso bile zaznane pred koncem prve svetovne vojne. Omenjeni zgodovinarji so prišli do zaključkov, ki se nanašajo le na

.....
The Economic History of Central, East and South-East Europe, 161. Jari Eloranta, Stefan Nikolić in Flóra Macher, »Between disintegration and convergence, 1918–1939,« v: *The Economic History of Central, East and South-East Europe*, 217.

2 Eloranta et al., »Between disintegration and convergence,« 218, 235, 236.

3 Marcus et al., »Economic policy,« 207. Eloranta et al., »Between disintegration and convergence,« 216.

4 Žarko Lazarević, »Gospodarsko sodelovanje Slovenije in Avstrije med obema vojnama,« v: Dušan Nečak (ur.), *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert* (Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004), 118.

5 Eloranta et al., »Between disintegration and convergence,« 217. Marcus et al., »Economic policy,« 189, 190. Morys, »Economic growth,« 161.

gospodarske trende, v katerih se spremembe lahko opazijo že 25 do 35 let pred začetkom prve svetovne vojne. Poleg tega so imele meje, postavljene med letoma 1919 in 1923, daljnosežne in dolgoročne posledice.⁶ Povzročile so nastanek novih gospodarskih območij. Z razpadom avstro-ogrske monarhije je namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega in dolgo časa izgrajevanega gospodarskega prostora nastalo več manjših. Nove meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, še posebej v medsebojni gospodarski menjavi, na področju transfera kapitala in tehnologije, kroženja delovne sile in tudi v trgovinskih odnosih. Pred razpadom avstro-ogrske monarhije so bile tudi povsem običajne in vsakdanje gospodarske transakcije izvedljive, po nastanku novih nacionalnih držav pa so bile del meddržavnih pogajanj. Poleg tega so bile odvisne od političnih in ekonomskih interesov, pogojenih z različno gospodarsko strukturo in politiko, oziroma od dobre volje oblasti v novonastalih državah. Ne glede na velike politične spremembe in otežene razmere medsebojnih gospodarskih izmenjav so gospodarski tokovi obdržali tradicionalne smeri. Kljub ločitvi in nastanku novih državnih meja so tradicionalne poslovne vezi, izgrajene v času skupnega življenja in delovanja na enotnem gospodarskem prostoru, ostale pomembne in so se preoblikovale ter prilagodile novim okoliščinam. Dopolnjujoča gospodarska struktura industrializiranih in agrarnih predelov nekdanje Avstro-Ogrske je še naprej določala gospodarske tokove in smeri poslovnega sodelovanja.⁷

Članek se osredotoča na prepletanje politike in gospodarstva z ustvarjanjem severne meje ter z večplastnimi in dolgoročnimi posledicami zaradi »manipulacij pri svincu«. Do afere, ki je v središču pozornosti, je lahko prišlo zaradi spleta okoliščin, niza situacij, ki so sprožile verižno reakcijo. V slovenskem zgodovinoписju so bile zaznane afera »Jadranske banke«⁸ in tudi težave z mežiškim rudnikom svinca.⁹ Dogodka sta neposredno povezana in prepletena ter predstavljata le različni fazi ene zgodbe. Za razumevanje teh povezav se je treba najprej vrniti k vprašanju koroškega plebiscita, organizaciji in delovanju Propagandnega fonda za Koroško ter političnim in ekonomskim spremembam, ki so omogočile, da je do afere prišlo.

Propagandni fond za Koroško

Razpad Avstro-Ogrske in nastanek Kraljevine SHS po zaključku prve svetovne vojne sta predstavljala spremembi, ki sta bili izjemno pomembni za slovensko ozemlje.

6 Nikolaus Wolf, Max-Stephan Schulze in Hans-Christian Heinemeyer, »On the Economic Consequences of the Peace: Trade and Borders After Versailles,« *The Journal of Economic History* 71, št. 4 (2011): 916, 917, <https://doi.org/10.1017/S0022050711002191>.

7 Lazarevič, »Gospodarsko sodelovanje,« 121, 122.

8 O »jadranski« aferi Jurij Perovšek, »Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1891–1941,« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 62, 63. Miroslav Stiplovšek, *Razmah strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922* (Ljubljana: Partizanska knjiga; Delavska enotnost, 1979), 357, 358.

9 O zapletih z mežiškim rudnikom je pisal Jože Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*, ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997), 185.

Za ta čas so bili značilni zapleti pri dogovorih o ozemljih med državami naslednicami Avstro-Ogrske. Južni del dežele Koroške sta si v sklop svojih držav poskušali priključiti Republika Nemška Avstrija in Država Srbov, Hrvatov in Slovencev,¹⁰ kasneje Kraljevina SHS. Na spornem ozemlju je imela svoje interese tudi Italija, ki je po vojni dobila Trbiž. Zunanjepolitična dejavnost najprej Narodne vlade in potem še Deželne vlade v Sloveniji je bila usmerjena v prizadevanja za združitev slovenskega etničnega prostora. Vlada v Ljubljani se je poleg ozemlja na južnem Koroškem borila tudi na Štajerskem, Primorskem in v Prekmurju. Vsa ta ozemlja so bila sporna, o njihovi prihodnosti se je odločalo predvsem na omenjeni mirovni konferenci v Parizu. Za ozemlje Celovške kotline je bila na konferenci določena izvedba plebiscita, na katerem so se prebivalci tega območja sami odločili za državo, v kateri so želeli živeti. Za izpeljavo je bila imenovana mednarodna plebiscitna komisija.¹¹

Pri odločitvi za plebiscit je na politike, ki so sodelovali na pariški mirovni konferenci, v veliki meri vplivala želja zaveznikov po močni Avstriji kot protiuteži Nemčije. Konferenca je kot temelj za določitev spornega ozemlja upoštevala mejne zahteve Kraljevine SHS. Podpis pogodbe v Saint Germainu je potrdil delitev plebiscitnega območja na obmejno cono A, ki ji je pripadel jugovzhodni del Celovške kotline, ter cono B, v kateri se je nahajal Celovec z okolico. Načrtovano je bilo, da se plebiscit v coni B izvede, le če bi se večina prebivalcev cone A odločila za Kraljevino SHS. Ob razdelitvi na dve coni sta avstrijska in slovenska oblast upravljali vsaka svojo cono ter se pripravljali na plebiscit. 26. junija 1919 je bil obnovljen Narodni svet za Koroško.¹²

Plebiscitna komisija je bila oblikovana do aprila 1920, delovala je do izvedbe plebiscita oktobra istega leta, ko je zaključila svoje naloge. Komisijo je sestavljalo pet članov: britanski predstavnik, polkovnik Sydney Capel Peck, francoski grof Louis Charles de Chambrun, italijanski princ Livio Borghese, avstrijski zastopnik Peter Pirkham, Kraljevino SHS pa je najprej predstavljal srbski geograf in antropolog Jovan Cvijić, nato pa nekdanji srbski poslanik na Dunaju in pravnik Jovan Jovanović.¹³

Prebivalstvo je glasovalo v coni A, kjer je bilo glasovanje organizirano 10. oktobra 1920, a ker je bila večina veljavnih glasov za Avstrijo, glasovanja v coni B ni bilo. Plebiscita se je udeležilo 95,79 odstotka upravičencev, za Republiko Avstrijo se je odločilo 59,04 odstotka. Cona A je pripadla Avstriji. Treba je poudariti, da so določeni deli Koroške brez plebiscita pripadli Kraljevini SHS, in sicer Jezersko, deli okrajev Pliberk in Št. Pavel v Mežiški dolini. Deželna vlada v Ljubljani je omenjena ozemlja v svoj upravni in sodni sistem vključila oktobra 1920.¹⁴

10 Več o Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev (Država SHS) Jurij Perovšek, *Slovenski prevrat 1918. Položaj Slovencev v Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev* (Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018).

11 Bojan Balkovec, *Prva slovenska vlada 1918–1921* (Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992), 61–65. Darko Friš, Janez Osojnik in Gorazd Bajc, »Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije,« *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018): 924, doi: 10.19233/AH.2018.38.

12 Nevenka Troha, »Koroški plebiscit,« v: Jasna Fisher (ur.), *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992* (Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006), 221. Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 83.

13 Friš et al., »Koroška v odločilnem letu 1920,« 925.

14 Troha, »Koroški plebiscit,« 221. Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 85.

Pomembno vlogo pri rezultatu plebiscita je imela tudi propaganda. Eden glavnih problemov na Koroškem je bila slaba zaščita demarkacijske črte med obema conama. Popolna zopora ni prišla v poštev, ker bi bila na ta način otežena preskrba Celovca in severne Koroške s hrano, prav tako tudi pretok iz južne v severno Koroško. Po drugi strani pa bi zaprta demarkacijska črta močno omejila avstrijsko propagando v coni A. Odločilno vlogo je imel Narodni svet za Koroško, ki je pri svojem delu vlado v Ljubljani opozarjal na različne stvari. Propagandni fond za Koroško je bil ustanovljen septembra 1919, ko je bil izpolnjen predpogoj za financiranje – kredit, odobren v Beogradu.¹⁵

Deželna vlada je na seji 2. decembra 1920 poročala o sredstvih, ki so bila namenjena za izvršitev plebiscita na Koroškem. Obstajali so fondi A, B, in C, iz katerih so bila sredstva namenjena kritju stroškov plebiscitne delegacije, za odplačilo vojaških rekvizicij in odškodnin. Posebej je obstajal še propagandni fond, ki je bil v osnovi namenjen za »glasovalno propagando«. Ta fond je ustanovila deželna vlada, sredstva pa je pridobila s sodelovanjem pri prodaji zaseženega svinca v rudniku Mežica. Ta je bil v postopku sekvestracije in je predstavljal sporno območje, ki je po mirovni pogodbi pripadlo Kraljevini SHS in ni bilo del plebiscitnega območja.¹⁶ Svinec je zasegel Osrednji urad državnih montanističnih obratov v Ljubljani, kupoprodajno pogodbo pa je podpisal konzorcij, ki so ga sestavljale podružnica Jadranske banke v Ljubljani, Zadružna zveza, z. o. z., v Ljubljani in »Lika«, rudarska in industrijska d. d., v Zagrebu. Po pogodbi je bilo dogovorjeno, da Propagandni fond za Koroško dobi 80 odstotkov profita, ki ga je pridobil konzorcij z nadaljnjo prodajo omenjenega svinca.¹⁷

Iz propagandnega fonda je bilo izplačanih skoraj 20.000.000 K, kar je razvidno iz revizijskega poročila. Revizija je potekala od marca do avgusta 1922, zajemala pa je obdobje od 6. decembra 1919 do 31. decembra 1920. Poročilo revizijske komisije daje vpogled v delovanje propagandnega fonda in razporeditev zbranih sredstev. Sredstva so bila prerazporejena in namenjena devetim področjem – vojni odškodnini, ubožnim akcijam, pomoči beguncem in zaščiti otrok, propagandi, različnim denarnim podporam posameznikom in družbam, nabavi sladkorja kot aprovizacije, svinцу, bančnim stroškom ter subvencijam za javne naprave oziroma za financiranje različnih javnih del (gradnje cest, mostov, trasiranja železnice in podobnega).¹⁸

Po izvedenem plebiscitu na Koroškem je bil propagandni fond likvidiran, preostanek sredstev pa je predsednik deželne vlade Janko Brejc 14. decembra 1920 prenesel na Narodni odbor v Ljubljani. V načelstvu narodnega odbora so bili predstavniki Slovenske ljudske stranke (SLS), Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), Samostojne kmetijske stranke (SKS) in Narodno socialistične stranke (NNS).¹⁹

15 Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 83, 84.

16 Zapisnik 179. seje deželne vlade za Slovenijo z dne 2. decembra 1920. V: Peter Ribnikar, *Sejní zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 3. del od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1921* (Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2002), 238.

17 SI AS 60, šk. 28, spis 121: Propagandni fond za Koroško – poročilo o njegovem poslovanju.

18 SI AS 60, šk. 17, spis 94: Poročilo.

19 SI AS 60, šk. 19, spis 102: Dopis Narodnega odbora v Ljubljani pokrajinskemu namestniku, 5. avgust 1922.

Mežiški rudnik svinca in procesi slovenizacije gospodarskih subjektov

Kraljevina SHS je postopoma začela uvajati enoten gospodarski in socialno-pravni sistem. Ob prehodu v novo državo so se razmere bistveno spremenile. Iz okvira industrijsko razvite Avstrije je slovensko ozemlje postalo del manj razvite države s prevladujočo agrarno strukturo in zelo skromno akumulacijo kapitala. Novo tržišče je bilo hkrati razmeroma veliko in ne preveč zahtevno, ampak kljub temu privlačno. V kraljevini so se najprej posvetili poenotenju valute (do leta 1922), nato so leta 1925 uvedli enoten carinski sistem, tri leta pozneje je bil postavljen tudi davčni sistem. Nova obrtni in trgovinski zakon sta bila končno sprejeta šele v tridesetih letih, prvi leta 1931 in drugi leta 1937.²⁰

V kontekstu nacionalnega gospodarskega interesa je obdobje razpada avstro-ogrske monarhije in nastanka Kraljevine SHS pomenil tudi spremembo in usmeritev proti gospodarski aktivnosti tujcev na slovenskih tleh ter zaščito interesov slovenskega/jugoslovanskega nacionalnega gospodarstva. Na slovenskem ozemlju je bilo treba izriniti Nemce in Madžare. Iz procesa niso bili izključeni niti Čehi, čeprav sta v okviru nekdanje države prevladovala močna naklonjenost in široko sodelovanje. Uredbo o državnem nadzoru oziroma sekvestraciji in nacionalizaciji tujega premoženja je Narodna vlada v Ljubljani sprejela 30. decembra 1918. Pod nadzor je prišlo vsako podjetje, ki je pošiljalo dohodke v tujino, in vsako podjetje, za katero se je utemeljeno domnevalo, da se hoče izogniti obdavčitvi Kraljevine SHS. Pod sekvestro so lahko prišle tudi stavbe, posestva in zemljišča. Trgovske, denarne in industrijske družbe, ki so imele sedež v tujini, so morale odpreti svoja predstavništva, če pa so obratovalle izključno na ozemlju kraljevine, so morale prenesti svoj sedež na ozemlje Kraljevine SHS. V osnovi ni šlo toliko za to, da se domačemu kapitalu dodeli vloga, ki jo je nekoč imel dunajski oziroma avstrijski kapital, saj je bil domači kapital v novi državi bistveno manjši. Cilj je bil doseči nadzor nad poslovnimi subjekti, ki jih je bilo zaradi sedeža v tujini težko nadzirati.²¹

Delo so opravljali posebej nastavljeni državni nadzorniki, ki so predvsem skrbeli, da se ne bi delalo v škodo države. Imeli so pravico zahtevati pojasnila o poslovanju podjetja, pravico vpogleda v vse spise in knjige podjetja ter blagajniško stanje. Prepovedali so lahko, da bi podjetje po svoje razpolagalo z lastnino. Poleg tega so imeli pravico določiti, pri katerem denarnem zavodu je podjetje naložilo denarna sredstva in vrednostne papirje. Državno nadzorstvo je bilo zasnovano zelo na široko, nadzorniki pa so imeli velike pristojnosti, toda ocene končnih učinkov so bile bolj skromne.²²

20 France Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*, ur. Neven Borak in Žarko Lazarevič (Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998), 82. Žarko Lazarevič, »Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne«, *Zgodovinski časopis* 59, št. 1-2 (2005): 106, 107.

21 Vesna Aleksić, »Hungarian Financial Capital in the Kingdom of Yugoslavia«, v: Zsuzsa M. Császár (ur.), *Magyarország és a Balkán. Balkán füzetek, különszám*. 2 (Pécs: Szerzők, 2009), 254. France Kresal, »Vloga tujega kapitala v Sloveniji pred drugo svetovno vojno«, v: Tone Krašovec (ur.), *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva* (Vrhnika: Razum, 1998), 92.

22 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 83. Lazarevič, »Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu«, 106, 107.

Postopki sekvestracij so se počasi začeli v maju 1919 na podlagi odloka ministrstva za trgovino in industrijo 30. aprila 1919 o popisu, sekvestru in likvidaciji imovine sovražnih podanikov. Prvo in najnujnejše delo sekvestra so bili popisovanje in cenitev lastnine ter sestavljanje inventarja. Popis in določeno čisto vrednost so morali državni nadzorniki v kratkem roku poslati oddelku za trgovino in obrt v Ljubljani. Državni nadzor je bil končan in ukinjen po zaključeni formalni nacionalizaciji tujega podjetja. Družba je morala del svojih delnic ali drugih deležev odstopiti domačim denarnim zavodom, izvoliti nov upravni svet z večino domačih oziroma slovenskih/jugoslovanskih državljanov. Prav tako je 55 odstotkov kapitala podjetja moralo biti v rokah slovenskih/jugoslovanskih državljanov, 75 odstotkov vseh delnic pa deponiranih pri domačem denarnem zavodu. Ko so bili izpeljani vsi koraki in izpolnjeni naštetí pogoji, je bilo podjetje nacionalizirano.²³

Kasneje se je ustalila praksa, da so številne banke in podjetniki ponovno prodali delnice nazaj starim lastnikom, z večjim ali manjšim dobičkom, slovensko/jugoslovansko večino v upravnem svetu ali odboru pa so predstavljali fiktivni delničarji. Sekvestri so bili takoj vpisani v trgovske registre in zemljiške knjige, vendar je popisovanje premoženja potekalo počasi in nobeno podjetje v Sloveniji ni bilo likvidirano. Podjetniki so imeli dovolj časa, da so spremenili svoje »sovražno državljanstvo« v nevtralno ali zavezniško, sprejeli državljanstvo Kraljevine SHS ali pa družbo nacionalizirali. Vse sekvestrske naloge je izvrševal oddelek za trgovino in obrt pri deželni vladi.²⁴

Nacionalizacijo tujega premoženja so v Sloveniji izvajale predvsem banke, zaradi dobre priložnosti za dokaj visok profit. Večino teh postopkov so prevzele Ljubljanska kreditna banka, Zadrúžna gospodarska banka, Trgovska banka, Slavenska banka in Jadranska banka. Državni nadzor in sekvester, ki bi se končal s formalno izvedeno nacionalizacijo, je bil v slovenskih gospodarskih krogih zamišljen kot dolgoročen interes slovenskega narodnega gospodarstva, ne kot kratkotrajno zanimanje v razmerah zasebnega razdobja z močnimi vplivi mednarodne in notranje politike ali špekulativnega kapitala. Proces je bil dolgoročen in se ni mogel zaključiti le s formalno nacionalizacijo, ki je potekala do leta 1922, ko je centralna vlada v Beogradu razveljavila odredbo o državnem nadzoru. Centralna vlada v Beogradu je 10. julija 1922 ukinila uredbo slovenske narodne vlade o državnem nadziranju tujih podjetij in zemljišč iz leta 1918. S to potezo se je zaključilo obdobje prisilnih nacionalizacij tujega premoženja, čeprav sam proces še ni bil zaključen in posledično veliko »tujega« premoženja ni prišlo v slovenske roke.²⁵ Kljub temu so številna podjetja in banke prihajali v slovenske/jugoslovanske roke tudi kasneje, podjetniki pa so svoje tovarne postavljali tudi konec dvajsetih let ali v tridesetih letih 20. stoletja, ko so zbrali dovolj kapitala kot poslovodje ali direktorji v drugih podjetjih ali v trgovini.²⁶

23 Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih*, 184. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 83.

24 Rudolf Marn, »Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij,« v: Jože Lavrič, Josip Mal in France Stele (ur.), *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije* (Ljubljana: Založba »Jubilej«, 1939), 368, 369. Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 83, 84. Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih*, 183.

25 Kresal, *Zgodovina socialne in gospodarske politike*, 84.

26 Kresal, »Vloga tujega kapitala,« 92, 94.

Po zaključku prve svetovne vojne sta rudarstvo in kovinska industrija postala najpomembnejši slovenski gospodarski panogi. Premogovniki so leta 1918 zaposlovali več kot 8000 rudarjev. Najpomembnejši rudniki so se nahajali v Zasavju (Trbovlje, Zagorje in Hrastnik) ter v Velenju, Kočevju in Šentjanžu. Ob razpadu avstro-ogrske monarhije je bilo na ozemlju Slovenije 28 rudnikov. Izjemno pomemben je bil rudnik svinca v Mežici. V rudniku je bilo zaposlenih okoli 1000 delavcev, od leta 1868 je pripadal družbi Bleiberger Bergwerksunion s sedežem v Celovcu.²⁷

S senžermensko mirovno pogodbo je Mežiška dolina pripadla Kraljevini SHS. Na podlagi odloka o nadzoru tujih podjetij je Deželna vlada v Ljubljani 15. marca 1919 ustanovila oddelek državnega nadzorstva rudnikov pri osrednjem uradu montanističnih obratov, ki ga je vodil inženir Mohor Pirnat. Sledil je obisk predstojnika Pirnata v koroškem rudniku svinca Mežica in Črna, v topilnici v Žerjavu, premogovniku v Lešah in na Prevaljah ter v jeklarni na Ravnah. Na podlagi Pirnatovega predloga so junija 1919 v omenjenih gospodarskih subjektih uvedli postopek sekvestracije in nacionalizacije. Časopis *Jutro* je poročal, da je bil mežiški rudnik sekvestriran.²⁸

Razpad Avstro-Ogrske in priključitev Mežiške doline Kraljevini SHS sta imela velike posledice za družbo Bleiberger Bergwerksunion, ker je izgubila svoje najmočnejše in tehnično najbolj opremljeno rudarsko področje. Oblasti kraljevine so ob osvoboditvi Mežice, Črne in Prevalj zaplenile vse zaloge izdelkov. Še pred koroškim plebiscitom je avstrijsko podjetje od oblasti Kraljevine SHS zahtevalo odškodnino za zaplenjene zaloge svinca. Sledila so dolgotrajna pogajanja, med katerimi je kraljevina zahtevala, da se za rudnike in obrtne naprave v Mežiški dolini ustanovi posebna podjetniška družba, kar je ostalo le kot predlog. Celovška družba je leta 1920 uvedla posebno knjigovodstvo za mežiške rudnike, aktiva in pasiva celotnega podjetja pa sta bili po dogovoru razdeljeni med Avstrijo in Kraljevino SHS – prvi sta pripadli dve petini, drugi pa tri petine premoženja.²⁹

Oddelek za trgovino in obrt v Ljubljani, zadolžen za vodenje sekvestrskih postopkov, je opazil, da so avstrijski podjetniki v izogib slovenizaciji podjetij in odtujitvi lastnine izvajali različne transakcije. Eden od takih primerov je bil tudi mežiški rudnik svinca. Avstrijsko podjetje je namreč prehitelo ustanovitev slovenske podjetniške družbe, kot je bilo sprva načrtovano, ter svojo rudarsko posest in naprave v Kraljevini SHS prodalo družbi *Continental European Mines Limited*. Prenos lastništva je bil dokončan 10. oktobra 1921.³⁰ Ob tej potezi je časopis *Jutro* zapisal sledeče: »Gospodom od *Bergwerksuniona* je bilo dobro znano, da njihovo postopanje nima zakonite podlage in veljave v Jugoslaviji, in so enostavno prevarili Angleže, da so kupili podjetje od posestnikov, ki niso imeli pravice prodati.«³¹ Ivan Mohorič je v svoji knjigi *Industrializacija Mežiške doline* iz leta 1954 ocenil situacijo in poskušal razložiti, zakaj je bila prodaja angleškemu podjetju neizogibna, z naslednjimi besedami: »Položaj mlade Jugoslavije

27 Balkovec, *Prva slovenska vlada*, 136, 137. »Angleži kupili mežiške rudnike,« *Jutro*, 31. 5. 1921, št. 127, 1.

28 »Angleži kupili mežiške rudnike,« *Jutro*, 31. 5. 1921, št. 127, 1.

29 Ivan Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline* (Maribor: Založba Obzorja, 1954), 173.

30 Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih*, 184. Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, 173.

31 »Angleži kupili mežiške rudnike,« *Jutro*, 31. 5. 1921, št. 127, 1.

je bil po izgubljenem koroškem plebiscitu, po pariški mirovni konferenci in še nekoliko let kasneje zaradi napetih političnih odnosov z Italijo tak, da izvršene prodaje ni mogla preprečiti.«³² Ministrstvo za trgovino in industrijo je oktobra 1921 najprej ukinilo državno nadzorstvo nad mežiškimi rudniki. Podružnica družbe *The Central European Mines* je bila ustanovljena tudi v Kraljevini SHS. Sedež se je najprej nahajal v Ljubljani, po vpisu v trgovski register v Mariboru pa je bil njen sedež v Mežici.³³

Prodaja rudnika svinca angleški družbi je predstavljala enega od številnih primerov, ko so »tuji lastniki«, v tem primeru avstrijsko podjetje s sedežem v Celovcu in predmetom prodaje na teritoriji Kraljevine SHS, uspešno izvedli postopek, v katerem je bilo lastništvo brez dodatnih izgub in za nadomestilo predano v roke podjetju, ki je prihajalo iz zavezniške države.

Afera »svinec«

Spomladi leta 1922 so se različni slovenski časopisi razpisali o aferi, v katero je bila vpletena Jadranska banka oziroma njena podružnica v Ljubljani. Za nadaljnje razumevanje je treba najprej pojasniti okoliščine, v katerih se je banka znašla po zaključku prve svetovne vojne. Položaj je bil izjemno zapleten in težaven. Prostor, v katerem je poslovala, ni več bil enoten in je bil razdeljen med tri nove države. Centrala v Trstu z nekaterimi podružnicami je ostala v Italiji, več podružnic je pripadlo Kraljevini SHS, na Dunaju pa je še naprej delovala še ena. Zaradi pritiska italijanskih oblasti je bilo delovanje centrale zelo oteženo.³⁴ Po drugi strani je banka v jugoslovanskem prostoru imela več uspeha, vodila je zelo ekspanzivno politiko, kar jo je pripeljalo med največje banke v državi, ki so v veliki meri vplivale na procese sekvestracij in nacionalizacij tujih podjetij in sodelovale pri njih. Slabe povezave s centralo v Trstu so banko v Ljubljani primorale v reorganizacijo oziroma oblikovanje Jadranske banke, ki je bila samostojna, ne le podružnica. Na občnem zboru leta 1921 je bilo spremenjeno tudi vodstvo banke.³⁵

Leto dni po korenitih spremembah v Jadranski banki je v časopise prišla novica o neregularnostih v njenem poslovanju. Časopis *Slovenec* je poročal o občnem zboru Jadranske banke, ki je potekal 27. maja 1922 v Ljubljani. Tam je novi predsednik, Čiro Kamenarović, ki je bil istočasno tudi predstavnik novega vodstva banke, predstavil poslovno poročilo za predhodna leta. Ob tej priložnosti je poudaril, da je upravi zavoda »bilo priobčeno, da je bil del dobička iz kupčije s svincom namenjen demokratski stranki. Iz knjig zavoda ni razvidno, da bi se bila demokratska stranka kot taka okoristila s tem denarjem, kar v ostalem potrjuje tudi izrečna izjava blagajnika pokrajinske organizacije demokratske stranke. Dognano pa je, da so ta denar dvignili ožji pristaši

32 Mohorič, *Industrializacija Mežiške doline*, 173.

33 Šorn, *Slovensko gospodarstvo v poprevarnih letih*, 218.

34 Več o Jadranski banki Milan Pahor, *Jadranska banka v Trstu* (Trst: Narodna in študijska knjižnica in Slovenski raziskovalni inštitut, 1996), 152–87.

35 Žarko Lazarevič in Jože Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva* (Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000), 62.

politike dr. Žerjava, k čemur sta jim pripomogla gg. A. Praprotnik in dr. J. Kavčnik.«³⁶ Tudi drugi časopisi – *Slovenski narod*, *Jugoslavija* in *Domoljub* – so namenjali pozornost dogodkom v Jadranski banki. Poročali so o zlorabi banke v korist Jugoslovanske demokratske stranke ter za osebne namene Avgusta Praprotnika in Antona Kristana. V *Domoljubu* je bilo zapisano, da je Kamenarović govoril, »[...] da so se zgodile velikan-ske umazanije, da je Praprotnik oškodoval propagandni fond za Koroško in Upravno komisijo tehniško-visokošolskega fonda za več milijonov, da je peljal neko umazano kupčijo s koroškim svincom, da je bil del tega denarja določen za demokratsko stranko, ki ga pa ni dobila, dasi so ožji pristaši dr. Žerjava denar dvignili.«³⁷ Ne glede na to pa so časopisi leta 1922 v manjši meri povezovali omenjene težave z drugim delom zgodbe in tako imenovano afero »svinec«. Osredotočali so se predvsem na boj, ki se je razvil med Čirom Kamenarovićem in Gregorjem Žerjalom.

O goljufiji s koroškim svincom so časopisi ponovno pisali leta 1925. Takrat je *Narodni dnevnik* podrobno pojasnil vse okoliščine, ki so pripeljale do nepravilnosti, kako so se odvili dogodki, omenil pa je tudi vse vpletene in oškodovane. Deželna vlada za Slovenijo je že novembra 1919, nekaj mesecev po uvedbi sekvstracijskega postopka v mežiškem rudniku svinca, sklenila pogodbo o nakupu svinca, ki naj bi bil uporabljen za namene Vojnega ministrstva Države SHS. Pogodbo je odobrila tudi sekvstracijska oblast v Ljubljani.³⁸

Težava je nastala, ker vojno ministrstvo ni prejelo svinca, ampak je bil ustanovljen poseben konzorcij za upravljanje s svincom. V njem so sodelovale Jadranska banka, Zadrúžna zveza v Ljubljani, rudarska in industrijska delniška družba »Lika« v Zagrebu in kasneje Zveza slovenskih zadrug v Ljubljani. Vlada je s konzorcijem sklenila dogovor, da bo 80 odstotkov čistega dobička pri prodaji svinca pripadlo Propagandnemu fondu za Koroško, preostanek pa bi si razdelili člani konzorcija.³⁹ Problematične poteze so se še naprej vrstile. Spomladi leta 1920 je bila v Ljubljani ustanovljena Jadranska montan-ska družba, na katere čelu sta bila Avgust Praprotnik in Feliks Bellak. Nova družba je prevzela posle in nadaljnjo prodajo svinca. Sporno je bilo, da je nova družba navidezno prodajala svinec podjetju Metall- und Bergproduktengesellschaft na Dunaju, ki ga je upravljal Feliks Bellak. Preko tega podjetja je Jadranska montanska družba prodajala svinec po višji ceni, Jadranski banki, konzorciju in posredno tudi Propagandnem fondu za Koroško so prikazali le dobiček oziroma cene, ki so bile dogovorjene z dunajskim podjetjem, prave vsote pa so ostale skrivnost. Avtor članka v *Narodnem dnevniku* je zaključil naslednje: »Na ta način je konzorcij in s tem 'propagandni fond' prišel ob svoj pravi dobiček. Med konzorcij in odjemalce svinca sta se vrinila Jadranska montanska družba in njena podružnica na Dunaju Bergprodukt. Škoda, ki jo je trpel konzorcij, je znašala približno 5.000.000 K, od katerega zneska bi bil moral 'propagandni fond za Koroško' dobiti 80 %, to je 4 milijone kron.«⁴⁰

36 »Koroški svinec. Tehniško-visokošolski fond. Propagandni fond za Koroško,« *Slovenec*, 28. 5. 1922, št. 121, 1.

37 »Bog – denar,« *Domoljub*, 31. 5. 1922, št. 22, 5.

38 »Svinčena afeta,« *Narodni dnevnik*, 13. 7. 1925, št. 134, 2.

39 SI AS 60, šk. 28, Spis 102: Obračun za svinec, 15. 11. 1921.

40 »Svinčena afeta. II,« *Narodni dnevnik*, 14. 7. 1925, št. 135, 2.

Afera »mežiški svinec in Jadranska banka« je bila odkrita spomladi 1922, dogodki pa so potekali dlje časa oziroma od leta 1919, ko je bil v mežiški rudnik uveden sekvester in so bile zasežene večje količine svinca. Afera je imela več različnih posledic, med katerimi je bil vsekakor pomemben razdor v Jugoslovanski demokratični stranki. Izkazalo se je, da so »liberalni mladini«, ki so jih predstavljali dr. Gregor Žerjav, dr. Albert Kramer in dr. Vekoslav Kukovec, uporabili sredstva, namenjena za Propagandni fond na Koroškem in ustanovitev ljubljanske univerze. Večmilijonska vsota je bila poneverjena in uporabljena za osebno korist vpletenih. Druga skupina v okviru Jugoslovanske demokratične stranke, imenovana »starini«, ki sta jo vodila Vladimir Ravnihar in Karel Triller, se je od dogodkov, povezanih z afero, distancirala. Starini so iz stranke izstopili konec leta 1922, od 20. januarja naslednjega leta pa so delovali kot obnovljena Narodna napredna stranka.⁴¹

Daljnosežne posledice so doletele tudi Jadransko banko, ki se je v tem času soočala s težavami na različnih področjih. Reorganizacija leta 1921 in preusmeritev poslovanja na druge teritorije sta predstavljali poskus reševanja težav, nastalih zaradi posledice sprememb po prvi svetovni vojni. Težave niso izginile, le poglobile so se zaradi odpovedovanja vlog in upadanja bilančne vsote. V opisani situaciji je svinčena afera le dodatno otežila že zelo slab položaj banke, ki je počasi začela opuščati posle v Sloveniji.⁴²

Delno odgovornost za slabe rezultate, dosežene na koroškem plebiscitu, so v časopisih večkrat povezovali tudi z afero, ki je povezovala propagandni fond, mežiški rudnik svinca in podružnico Jadranske banke v Ljubljani. V časopisu *Narodni dnevnik* je bilo še leta 1925 zapisano: »Poudarjalo se je, da sta bila naša otroška lahkovernost v dobrohotnost posameznih velesil in naša nesposobnost krivi nesrečnemu izidu. Res je to! Toda vsemu temu so se pridružile na slovenski strani žalibog še razne nepravilnosti pri fondu, ki je bil tedaj v Ljubljani na razpolago za plebiscitne svrhe, tj. pri Propagandnemu fondu za Koroško.«⁴³

Zaključek

Določitev severne meje med Avstrijo in Slovenijo oziroma Kraljevino SHS po prvi svetovni vojni je sprožila niz različnih dogodkov, v katerih so se prepletali politični in gospodarski interesi. Mežiški rudnik svinca je pripadal Kraljevini SHS, še preden je bila dokončno načrtovana meja med državama, omogočil pa je tudi hiter odziv slovenskih politikov, ki so zaplenili večje količine pomembnega svinca. Enako je sledilo tudi na drugi strani meje, ko je avstrijsko podjetje s sedežem v Celovcu poskušalo rešiti svoj položaj s prodajo lastništva podjetju, ki je prihajalo iz prijateljske oziroma zavezniške države.

41 Jurij Perovšek, »Afera Jadranska banka«, v: Marjan Drnovšek in Drago Bajt (ur.), *Slovenska kronika XX. stoletja* (Ljubljana: Nova revija, 1995), 272. Perovšek, »Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora«, 68.

42 Lazarevič in Prinčič, *Zgodovina slovenskega bančništva*, 62.

43 »Dnevne vesti. Propagandni fond za Koroško«, *Narodni dnevnik*, 10. 10. 1925, št. 209, 4.

Propagandni fond za Koroško je bil organiziran in je služil za namene agitacije pred izvedbo koroškega plebiscita. Kasneje so ga večkrat omenjali v časopisih. Propagandni fond je bil posredno vpleten v afero slovenskih liberalnih politikov. Manipulacije pri svincu, ki so vključevale poneverjanje velikih vsot denarja, so neposredno vplivale na realizacijo pomembnih projektov. Med drugim je bil del denarja iz profita od prodaje svinca predviden za pomoč pri ustanovitvi Univerze v Ljubljani in za financiranje delovanja Propagandnega fonda na Koroškem.

V aferi je sodelovalo več vpletenih, poleg omenjenih liberalnih politikov je imela zelo aktivno vlogo Jadranska banka, ki je po začetni uspešni širitvi na jugoslovanski prostor počasi izgubljala položaj, ki se je začel vztrajno krhati že takoj po zaključku prve svetovne vojne. Posledice afere so čutili ne le oškodovani, ampak tudi vpleteni na drugi strani. Politiki iz skupine »liberalnih mladinov« so s svojimi potezami omogočili, da se je skupina »starinov« z dr. Vladimirjem Ravniharjem dokončno ločila od Jugoslovanske demokratske stranke oziroma jo zapustila.

Zaključimo lahko, da je bil eden od prvih in osnovnih predpogojev za pojav svinčene afere nastanek nove meje oziroma odločitev o razdelitvi spornega ozemlja. Rezultat tega pa je bil postopek, značilen za novo gospodarsko politiko – nacionalizacija gospodarskih subjektov zaradi zaščite nacionalnih gospodarskih interesov. Ne smemo spregledati, da je ta bila del širšega evropskega konteksta v medvojnem obdobju.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

- SI AS – Arhiv Republike Slovenije:
 - SI AS 60 Pokrajinska uprava za Slovenijo, Predsedstvo (1918–1924).

Časopisi

- *Domoljub*, 1922.
- *Jutro*, 1921.
- *Narodni dnevnik*, 1925.
- *Slovenec*, 1922.

Literatura

- Aleksić, Vesna. »Hungarian Financial Capital in the Kingdom of Yugoslavia.« V: Császár, Zsuzsa M. (ur.). *Magyarország és a Balkán. Balkán füzetek, különszám.* 2, 248–60. Pécs: Szerzok, 2009.
- Balkovec, Bojan. *Prva slovenska vlaga 1918–1921*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1992.

- Eloranta, Jari, Stefan Nikolić in Flóra Macher. »Between disintegration and convergence, 1918–1939.« V: Morys, Mathias (ur.). *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, 216–42. London: Routledge, 2020.
- Friš, Darko, Janez Osojnik in Gorazd Bajc. »Koroška v odločilnem letu 1920: delovanje plebiscitne komisije.« *Acta Histriae* 26, št. 3 (2018): 923–44. doi: 10.19233/AH.2018.38.
- Kresal, France. »Vloga tujega kapitala v Sloveniji pred drugo svetovno vojno.« V: Krašovec, Tone (ur.). *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*, 85–102. Vrhnika: Razum, 1998.
- Kresal, France. *Zgodovina socialne in gospodarske politike v Sloveniji od liberalizma do druge svetovne vojne*. Ur. Neven Borak in Žarko Lazarević. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998.
- Lazarević, Žarko in Jože Prinčič. *Zgodovina slovenskega bančništva*. Ljubljana: Združenje bank Slovenije, 2000.
- Lazarević, Žarko. »Gospodarsko sodelovanje Slovenije in Avstrije med obema vojnama.« V: Nečak, Dušan (ur.). *Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju. Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 2004.
- Lazarević, Žarko. »Slovenski nacionalni interes v gospodarstvu do druge svetovne vojne.« *Zgodovinski časopis* 59, št. 1-2 (2005): 101–10.
- Marcus, Nathan, Stefan Nikolić in Tobias Straumann. »Economic policy, 1918–1939.« V: Morys, Mathias (ur.). *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, 188–215. London: Routledge, 2020.
- Marn, Rudolf. »Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij.« V: Lavrič, Jože, Josip Mal in France Stele (ur.). *Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije*, 368, 369. Ljubljana: Založba »Jubilej«, 1939.
- Mohorič, Ivan. *Industrializacija Mežiške doline*. Maribor: Založba Obzorja, 1954.
- Morys, Mathias. »Economic growth and structural change in Central, East and South-East Europe.« V: Morys, Mathias (ur.). *The Economic History of Central, East and South-East Europe: 1800 to the Present*, 161–87. London: Routledge, 2020.
- Pahor, Milan. *Jadranska banka v Trstu*. Trst: Narodna in študijska knjižnica; Slovenski raziskovalni inštitut, 1996.
- Perovšek, Jurij. »Organizacijsko-politična slika liberalnega tabora v letih 1891–1941.« *Prispevki za novejšo zgodovino* 57, št. 1 (2017): 49–83.
- Perovšek, Jurij. *Afera Jadranska banka*. V: Drnovšek, Marjan in Drago Bajt (ur.). *Slovenska kronika XX. stoletja*, 272. Ljubljana: Nova revija, 1995.
- Perovšek, Jurij. *Slovenski prevrat 1918. Položaj Slovencev v Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2018.
- Ribnikar, Peter. *Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželni vlad za Slovenijo 1918–1921. 3. del od 22. mar. 1920 do 9. jul. 1921*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2002.
- Šorn, Jože. *Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924*. Ur. Neven Borak in Žarko Lazarević. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.
- Stiplovšek, Miroslav. *Razmah strokovnega sindikalnega gibanja na Slovenskem. Pregled razvoja in delovanja strokovnih organizacij v jugoslovanskem delu Slovenije od prevrata 1918 do ponovne utrditve revolucionarnih strokovnih organizacij konec 1922*. Ljubljana: Partizanska knjiga in Delavska enotnost, 1979.
- Troha, Nevenka. »Koroški plebiscit.« V: Fischer, Jasna (ur.). *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992*, 221. Ljubljana: Mladinska knjiga in Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Wolf, Nikolaus, Max-Stephan Schulze in Hans-Christian Heinemeyer. »On the Economic Consequences of the Peace: Trade and Borders After Versailles.« *The Journal of Economic History* 71, št. 4 (2011): 915–49. <https://doi.org/10.1017/S0022050711002191>.

Nataša Henig Mišičič

THE PROPAGANDA FUND FOR CARINTHIA: THE INTERTWINING OF BORDER MAKING, ECONOMY AND POLITICS IN THE POST-HABSBURG BORDERLAND

SUMMARY

The establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 allowed for a new economic policy characterised by the nationalisation or Slovenisation of economic entities under “foreign” administration or owned by “foreigners”.

The period after World War I was characterised by the complications in the territorial agreements between the successor states of Austria-Hungary. The Republic of German-Austria and the State of Serbs, Croats and Slovenes – later the Kingdom of SHS – both attempted to incorporate the southern part of the province of Carinthia into their respective states. Propaganda also played a vital role in the outcome of the referendum. Almost 20,000,000 crowns were invested from the propaganda fund. The money was redistributed and used for war reparations, campaigns for the poor, refugee aid and child protection, propaganda, various forms of monetary aid for individuals and companies, the procurement of sugar and provisions, lead, bank charges and subsidies for public institutions, or the financing of various public works such as the construction of roads, bridges, railway lines, and the like.

The affair in the centre of attention took place due to a combination of circumstances and a series of situations that triggered a chain reaction. The disintegration of Austria-Hungary and the creation of the Kingdom of SHS after the end of World War I represented changes of exceptional importance for the Slovenian territory. One of the first prerequisites for the emergence of the affair involving lead was the establishment of the new border or the division of the disputed territory, which resulted in procedures typical of the new economic policy, i.e. the nationalisation of economic entities to protect the national economic interests. It is crucial to underline that this was merely a part of the broader European context during the interwar period.

In addition to certain liberal politicians, the Adriatic Bank played a prominent role in the affair. After its initial successful expansion into the Yugoslav territory, it gradually lost its position, which became increasingly fragile shortly after the end of World War I. The consequences of the affair were felt not only by the victims but also by those involved on the other side. The politicians from the Liberal Youth group made it possible for the so-called Old Slovenians with Dr Vladimir Ravnihar to split up and finally leave the Yugoslav Democratic Party.